

Mazalová, Lucie

O Antikristově moci podle tzv. betlémských kázání

Graeco-Latina Brunensia. 2020, vol. 25, iss. 1, pp. 139-158

ISSN 1803-7402 (print); ISSN 2336-4424 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/GLB2020-1-10>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142627>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O Antikristově moci podle tzv. betlémských kázání

Lucie Mazalová

(Masaryk University, Brno)

The Antichrist's power according to the Bethlehem sermons

Abstract

The 12th volume in the planned *Magistri Iohannis Hus Opera omnia* series includes the so-called Bethlehem sermons. Although they were not composed by Jan Hus himself but probably by his students, they are influenced by the work of this important Czech thinker. The goal of this study is to focus on the topic of the Antichrist – its scope, the terminology used to speak about the Antichrist, and the biblical and non-biblical authorities referred to – and contribute new information about the possible influence of Jan Hus on the Bethlehem sermons and describe all similarities with other possible sources of inspiration, that is, works by Hus's contemporaries, his so-called predecessors, and John Wyclif and pre-Hussite synodal sermons.

Keywords

Antichrist; medieval eschatology; medieval sermon; Bohemian Reformation; John Hus; Bethlehem Chapel

Aktuální ediční plán děl Jana Husa *Magistri Iohannis Hus Opera omnia* (MIHOO), který stanovuje *Komise pro vydávání Husových spisů*,¹ zahrnuje kromě autorsky jistých Husových děl i dva latinské kazatelské svazky, u nichž se stále nepodařilo bezpečně určit Husův podíl na jejich vzniku a identifikovat případné jiné autory. Řeč je o XII. svazku, který zahrnuje tzv. betlémská kázání, přičemž samotné označení svazku – *Magistri Iohannis Hus Sermonum in Bethlehem compositio a discipulis facta* – dává najevo, jak se Komise postavila k jejich autorství.² Autorsky nejistý je částečně i svazek s číslem XV_B, který pod souhrnným názvem *Magistri Iohannis Hus Sermones varii II* sdružuje vedle Husových kázání, která jsou součástí postily jeho zástupců v Betlémské kapli, prozatím také čtrnáct kázání různého charakteru a nejasného původu. Kázání obsažená ve dvou zmíněných svazcích jsou s tvorbou Jana Husa úzce spjata, protože řada z nich pravděpodobně vznikla v blízkém Husově okruhu, tematicky se s jeho tvorbou prolíná a nakonec Husovo autorství u všech vyloučeno nebylo. Smyslem jejich výzkumu není pouze rozhodnutí o jejich autorství, které v budoucnu nejspíše povede k další revizi svazku XV_B, ale i díky tomuto materiálu můžeme lépe zkoumat, zda a jak Hus ovlivňoval tvorbu ve svém okolí a jak naopak toto okolí působilo na něj.³ Proto zůstávají v MIHOO zatím oprávněně a čekají na to, která z nich budou kriticky vydána.⁴

Vztahy Husovy tvorby a tzv. betlémských kázání budou částečně předmětem i této studie. Jejím cílem je totiž popsat, jak autor nebo autoři těchto kázání přistupují k tématu Antikrist, které je také jedním z nosných bodů tvorby Husovy a rovněž dalších představitelů rané české reformace. Zaměříme se na hledisko terminologické, obsah pojmu *Anticristus* i na užití biblických a nebiblických autorit. To vše samozřejmě v kontextu dobové tvorby na toto téma, která nenesou pouze jméno Husovo, ale také Milíče z Kroměříže nebo Matěje z Janova a která může být výrazně ovlivněna myšlenkami Johna Wyclifa nebo předhusovskou kazatelskou tradicí.⁵ Tzv. *sermones varii* ze svazku XV_B protentokrát necháme stranou. Nemohou sloužit jako materiál pro tento typ bádání, neboť se v nich o Antikristovi nepojednává. Kázání s incipitem *Egressus Iesus perambulabat Iericho* (Lc 19,1)... *Historia presentis evangelii* sice původně v tomto svazku figurovalo a alespoň jednou se o Antikristovi zmiňuje (*tempore Anticristi*, v rukopise NKP X G 3, f. 17v), avšak v novém soupisu Komise Helena Krmíčková upozornila na to, že je obsaženo v Husově *Postille adumbratě*, a bylo tedy přeřazeno do svazku XIII *Magistri Iohannis Hus Postilla adumbrata*.

1 Poslední verzi plánu publikovala předsedkyně Komise H. Krmíčková (2019).

2 Komise reagovala na návrh A. Vidmanové, která chtěla tzv. betlémská kázání z MIHOO vyřadit (tamtéž: s. 136). Srov. Soukup (2015: s. 116–117). V. Flajšhans je považoval za zápisy Husových posluchačů (1923: s. 65–66) stejně jako B. Ryba (1965: s. 144).

3 Tuto možnost ukázala již studie E. Kamínkové (1963).

4 Edice V. Flajšhans z let 1939–1945 pod názvem *Mag. Io. Hus Sermones in Bethlehem 1410–1411* je vydáním nekritickým a místy velmi nepřehlednou kompilací dvou rukopisů. V případě této studie jej bereme jako výchozí přehled kázání, přesné znění relevantních míst však ověřujeme přímo v rukopisech. Ze svazku XV_B bylo nekriticky vydáno kázání *Amen amen dico vobis*, a to v rámci studie Učil Hus remanenci? In *Studie a texty k náboženským dějinám českým I* (s. 491–497). Ed. J. Sedlák (1913–1914). Olomouc: Matice Cyrillo-Methodějská.

5 Více Mazalová (2020) nebo (2015), Chytil (1918).

Betlémská kázání vznikla v letech 1410–1412⁶ a dochovala se (až na zlomek zapsaný v rukopise E 37 knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze) pouze ve dvou rukopisech. Pro klementinský rukopis⁷ (NKP III B 20, vznikl po roce 1412) budeme v následujícím textu používat Václavem Flajšhansem zavedenou siglu K, pro muzejní rukopis (KNM XVI F 4, 1410–1411) siglu M. V muzejním rukopise se dochovala zhruba jen pětina kázání, která najdeme v rukopise klementinském. V souladu s tím je pochopitelné také menší množství míst, která se v muzejním rukopise vážou k antikristovské problematice. Latinská terminologie užitá v obou rukopisech naprosto zapadá do dobového standardu. Výraz *Anticristus* podobně jako v řadě dobových děl tvoří také součást jednoduchých antitezí, přičemž menší rozsah antitezí lze přičítat homiletické formě.

Kázání dochovaná v klementinském i muzejním rukopise

I.

Pouze pět kázání, která se antikristovského tématu bezprostředně týkají, se dochovalo současně v obou rukopisech. Nejprve představíme kázání, v němž použití výrazu *Anticristus* přímo souvisí s aktuální kritikou pokrytectví představitelů církve. Jedná se o kázání na téma *Attendite a fermento phariseorum, quod est ypocrisis* (Lc 12,1)⁸ sestavené pro svátek Pěti svatých bratří, jak uvádí rukopis M. Kázání se na základě úvodní perikopy soustředí na téma pronásledování křesťanů a výklad pojmu pokrytectví, přičemž výraz *Anticristus* vstupuje v obou rukopisech na scénu při kritice pokrytectví soudobých prelátů. Kritika se opírá také o tematicky související verš 23,27 Matoušova evangelia *Ve vobis, ypocrite, qui estis similes sepulcris*,⁹ výraz *Anticristus* je sem však dodán autorem navíc.

Výsledná kritika má z našeho momentálního pohledu dvě zajímavé části. První část, která obsahuje termín *Anticristus*, má v obou rukopisech podobný obsah, ačkoli zněním se mírně liší – rukopis M obsahuje navíc slovo *dyabolus* a českou vsuvku *práchnivý hnis*. Oba rukopisy citují z 33. kázání Bernardových *Sermones super Cantica Cantorum*, a to výrok o pokrytectví (serm. 33,15, s. 243),¹⁰ které je připodobňováno k šířící se hnilobě, neboli, jak trefně poznamenává autor rukopisu M, k práchnivému hnisu. Tento Bernardův výrok ve své kritice Antikrista použil již Milíč z Kroměříže v synodálním kázání *Audite reges* (s. 113) nebo Matěj z Janova ve třetí knize traktátu *Regulae Veteris et Novi testamenti*

6 Datace vzniku kázání stále není jasná, neměla by však překročit rozmezí let 1410–1412. Datace uvedená Flajšhansem v edici byla zpochybněna B. Rybou (1965: s. 142–146). K současnému nedořešenému stavu srov. Soukup (2015: s. 116, pozn. 66).

7 Držíme se zde Flajšhansovy terminologie a klasifikace.

8 V rukopise M najdeme kázání na foliích 255r–257v; K 10v^b–12v^a; srov. ed. Flajšhans (1938: VIII, celé kázání na s. 49–58).

9 U tohoto verše uvádíme znění rukopisu M, v němž se citace objevuje nejen v úvodu kázání (f. 255r), jak je tomu i v rukopise K (f. 11r^a), ale také těsně předchází pasáži o Antikristu (M 255v).

10 Znění u Bernarda v širším kontextu: *Vae generationi huic a fermento pharisaeorum, quod est hypocrisis, si tamen hypocrisis debet dici quae iam latere prae abundantia non valet, et prae impudentia non quaerit! Serpit hodie putida tabes per omne corpus Ecclesiae, et quo latius, eo desperatius, eo que periculosius quo interius.*

(III,5,10,9, s. 240–241). Milíč a Matěj však kromě tohoto konkrétního Bernardova výroku citovali i celou velmi dlouhou pasáž, jejíž součástí tento výrok je.¹¹ Na stejný Bernardův výrok o pokrytectví a hnilobě poukazuje (zde už se jedná o volnější parafrázi Bernardových slov) i Jan Hus v kázání určeném pro tentýž svátek a svázaném se stejnou biblickou perikopou, které uvádí Rybova edice *Postilla adumbrata* (z let 1411–1412) pod číslem 136 (s. 528–534). Ačkoli Bohumil Ryba identifikuje jako Husův zdroj Bernardovo 82. kázání sbírky *Sermones super Cantica Canticorum*,¹² Bernardovo 33. kázání poukazuje na šířící se infekci pokrytectví stejně přímočaře a je z hlediska četnosti, s jakou jej Hus ve svých dílech používá,¹³ dokonce pravděpodobnějším zdrojem jeho inspirace i zde. Husovo kázání disponuje ve srovnání s betlémským kázáním (v obou jeho rukopisech) kromě bernardovské paralely také stejnou strukturou a velmi podobným zněním výkladu verše z Mt 23,27¹⁴ a obsahuje také termín *Anticristus*. Také Hus zařazuje zmínku o Antikristovi do rozsáhlé kritiky pokrytectví, avšak na rozdíl od betlémského kázání nemíří přímo proti prelátům. Samotnou dikcí se dotčená pasáž v Husově pojetí blíží více textu betlémského kázání dochovaného v klementinském rukopise.

M 255v:¹⁵

Primo ideo ut ostenderetur in hoc, quod Anticristus et dyabolus¹⁶ maxime decipient ypocrisi et presertim in magnis personis ut prelatis ut in episcopis... Bernardus: ypocrisis – „Scandit per omne genus humanum putrida tabes“ práchnivý hnis...

K 11r^b–v^a:

Ideo Cristus maxime ypocrisim arguit. Primo ideo ut ostenderetur in eo, quod Anticristus maxime homines decipit et decipiet et presertim in magnis personis et prelatis, ut qui foris pulcre appareant hominibus, intus tamen sunt pleni iniquitate... Bernardus: „Scandit per omne genus putrida tabes...“

Postilla adumbrata, s. 530–531:

Item scito, quod Dominus Iesus predicavit plus contra ypocrisim... ut ostenderetur in hoc, quod Anticristus maxime per ypocrisim homines decepit et decipiet, et presertim in magnis personis...

11 Milíč (*Audite reges*, s. 112–114) cituje: Bernard. Cl., *Serm.*, 33,14 (*Diximus hesterno...*) – 16 (*...in simplicitate sua*), s. 243–245; Matěj (*Regulae*, s. 240–241) cituje: Bernard. Cl., *Serm.*, 33,14 (*Dolens inimicus...*) – 33,16 (*... profecto a filiis*), s. 243–244.

12 Ryba v edici *Postilly adumbraty* (reed. 2015: s. 531, pozn. k řádce 77/78).

13 V jiných dílech Hus cituje ze zmíněné pasáže Bernardova 33. kázání *super Cantica Canticorum* až část této pasáže, která začíná o několik řádků dále, a to slovy *Omnes amici et omnes inimici* (33,15, s. 244). Děje se tak v silně protiantikristovském synodálním kázání z roku 1407 *State succincti* (f. 34v), dále když kritizuje slepou poslušnost vůči představitelům církve na úkor Písmu v *Contra oculum adversarium* (s. 102–103), dále – jak na to upozornil právě Eršil v edici *Polemik* – při kritice prelátů v *Tractatus de ecclesia* (s. 113), rovněž v univerzitním kázání *Abiciamus opera tenebrarum* (s. 104–105) a při kritice pokrytectví v církvi v *Sermo de pace* (s. 11–12).

14 Na podobnost betlémského kázání se 136. kázáním v Husově *Postille adumbratě* upozornil již Ryba přímo v edici *Postilly adumbraty* (reed. 2015: s. 502, pozn. k řádce 53 a 68).

15 Srov. ed. Flajšhans (1938: VIII, s. 52).

16 Tučně v ukázkách zvýrazňujeme nejdůležitější výrazy či pasáže.

*Item nota, quod ista ypocrisis est maius peccatum quam manifestum peccatum ceteris paribus, sed quoad infectionem hominum est, prohdolor, valde dylatatum, prout deducit **Bernhardus super Cantica**.*

K zásadní odchylce mezi klementinským a muzejním rukopisem dochází ve druhé části kritiky. Na foliu 257v se v rukopisu M nachází bezprostřední narážka na špatné kněze, kteří kritizují Wyclifa, čímž se dosavadní kritika pokrytectví a Antikrista posunuje do neomylně reformačního světla. V rukopise K přitom obdobná narážka chybí:

M 257v:¹⁷

*...multi persecutores sunt, qui defendunt ewangelia Cristi sed sub pilleollo **indicantes super Wycleff**. Sed nullus Cristianus diceret manifeste „nega Cristum“, sed callide nastrčić suos servos ut sacerdotes malos aut alios malos, ut sic temptarent hominem bonum...*

Pisář rukopisu K však do kázání vepsal také kritickou poznámku k soudobé církvi, i když jej (nebo autora jeho předlohy) napadla u výkladu jiného biblického místa. Řeč je o poznámce na foliu 12r^a o tom, že ani všichni papežové nemohou někoho poslat do pekla a že je třeba se bát spíše Krista, v jehož moci takové odsouzení je. Ačkoli se narážka nevztahuje přímo k místu, kde se hovoří o Antikristovi, bezprostředně se vztahuje k Lc 12,4 nebo Mt 10,28 a pravděpodobně i k reformační kritice hříšných papežů:

K 12r^a.¹⁸

Ymmo nec omnes pape possunt unum fidelem sine suis demeritis sentenciare in Iehennam. Sed magis Christum timeas, qui postquam occiderit, statim in Iehennam mittere potest, si quis pro illo se morti exponere non audet...

Zde pro změnu muzejní rukopis žádnou aktuální narážkou Lc 12,4 (případně Mt 10,28) nedoplňuje.

Budeme-li pátrat v Husově díle po užívání biblického výroku *Ne terreamini ab his, qui occidunt corpus, animam autem non possunt*, zjistíme, že se na něj Hus odvolává velmi často, nikoli však ve zmíněném 136. kázání sbírky *Postilly adumbraty*. Ve zbývajících kázáních této postily potom najdeme citaci z Mt 10,28 pouze bez komentáře k aktuálnímu dění. V kázání na 6. neděli (Io 15) v *České nedělní postile* z roku 1413 naopak podrobně vysvětluje, že svatý Pavel ještě měl moc dávat zjevné hříšníky ďáblu, který je mučil na těle a duši neuškodil, což vedlo hříšníky k žádoucímu pokání. A že „té moci již nemají papeži, biskupové a jiní preláti; neb jakož die svatý Jan Zlatoustý, že, chopivše se bohatstvie, za to sú moc dali, že jie nemají.“ (s. 249)¹⁹. Nejčastěji se však Hus obrací k Mt 10,28 tehdy, když vybízí kněze nebo laika k povinnosti bránit Boží pravdu, přičemž v případě kněží jde zejména o povinnost kázat. Tak je tomu v jeho korespondenci (č. 35, s. 107), v souboru kázání dnes známém pod názvem *Collecta ad te levavi* z let 1404–1405 (např. č. LXII, s. 335) nebo v polemikách *Defensio libri de Trinitate* z roku 1410 (s. 33) a *Defensio articulorum*

17 Srov. ed. Flajšhans (1938: VIII, s. 58).

18 Srov. tamtéž: s. 55.

19 Chrysostomův, respektive Pseudo-Chrysostomův výrok se nám nepodařilo identifikovat. Podobně, avšak bez souvislosti s papežem ještě s. 252.

Wyclif z roku 1412 (s. 158), v nichž Hus označuje za svůj zdroj inspirace Chrysostomův komentář k Mt 10,28. Tento ve skutečnosti Pseudo-Chrysostomův komentář je mu však nejspíše znám z Gratianova *Dekretu*, kde je zařazen jako citace z Chrysostomovy 25. homilie na Matouše.²⁰ V dalším polemickém spise *Contra occultum adversarium* (asi z roku 1411; s. 98) dokonce kárá Kristovy náměstky, kteří tuto povinnost nedodržují, a nazývá je *falsi vicarii*. Jako vybidnutí k boji proti předstírané moci, která chce kněží násilím či lstí odvrátit od tzv. *imitatio Christi*, figuruje tento odkaz v *Tractatus de ecclesia* z roku 1413 (s. 92). V kostnickém traktátu *De peccato mortali* z roku 1415 (s. 138) už Hus spojuje zmíněný biblický verš vyloženě s tématem smrti a mučednictví, přičemž smrt podstoupenou kvůli Pánu hodnotí jako chvályhodnou. K tomuto biblickému místu však přistupuje s velmi osobní intencí paradoxně již mnohem dříve, a to v *Enarratio Psalmorum* (1405–1407), kde říká: *Ab his verbis plus formidavit cor meum quam a persecutorum tribulationibus...* (s. 404). K Lc 12,4 se v *Enaraci* (s. 418) váže rovněž jedno Husovo osobní zvolání, na něž již upozornil Dušan Coufal,²¹ když v Husově výkladu hledal doklady pro jeho odhodlání stát se mučedníkem: *O Domine, da mihi illam fortitudinem!*

Další Husův současník, Jakoubek ze Stříbra, toto místo rozvíjí v *Tractatus responsivus* (1412; s. 107) v souvislosti s úvahami o exkomunikaci a protestem vůči ní.²² V kázáních a spisech Johna Wyclifa,²³ které se antikristovské látky velkou měrou dotýkají,²⁴ obdobnou paralelu s Husovými komentáři nenajdeme. Matěj z Janova zmíněné biblické místo cituje zřídka, aniž by ho doplnil aktuálním komentářem.

II.

Druhou možností ke sledování našeho tématu v obou rukopisech a v souvislosti s aktuálními narážkami na kazatelovu dobu poskytuje kázání sestavené na téma *Dicebat Iesus turbis* (Mt 23,34) a ke svátku sv. Štěpána.²⁵ V obou rukopisech figuruje spojení *membra Anticristi* jako součást delší antiteze o dobru a zlu. Ačkoli výraz neplyne přímo z perikopy, evidentně ji logicky doplňuje. Znění obou rukopisů se obsahově neliší, dikcí velmi málo, proto uvádíme jen znění staršího rukopisu M:

20 C. 11 q.3 c. 86. Jak uvádí J. Eršil v edici *Polemik* (reed. 2010: s. 33 a 158 v poznámkách), přičemž v Pseudo-Chrysostomově komentáři k Matoušovu evangeliu (s. 761–762) se nám nepodařilo dohledat stejně jako Eršilovi.

21 Coufal (2010: s. 253, pozn. 67).

22 V době vzniku edice bylo ještě dílo mylně považováno za Husovo.

23 Ke kontextu Wyclifova smýšlení o Antikristovi srov. Shogimen (2006: s. 199–240), Levy (2006: s. 293–363) nebo Patschovsky (1996).

24 Jde zejména o díla: *Sermones I–IV, De potestate pape, De civili dominio, De Antichristo, De Christo et adversario suo Antichristo, De veritate sacrae Scripturae, De simonia*. V *Sermones III a IV* se objevuje pouze pasáž z Mt 10,28, avšak bez jakýchkoli aktuálních narážek. V dalších dílech chybí i samotné biblické místo.

25 M 319v–321r; K 49v^a–50v^b; srov. ed. Flajšhans (1939: XLIV, celé kázání na s. 142–147).

M 320r (srov. K 50 r^a):²⁶

Vide maliciam econtra, membra Anticristi contra istam Trinitatem addunt quadruplicitem dyaboli, quia dicit „occiditis“, cum occidunt corporalem²⁷ potenciam...

Spojení *membra Anticristi* je v dobové i předchozí tvorbě běžné. Najdeme je už u Řehoře Velikého nebo Petra Lombardského²⁸ a v reformačním světle v Milíčově synodálním kázání *Audite* (s. 107), *Regulích* Matěje z Janova (kniha III, s. 165 a 233) nebo v Husově *Enarratio Psalmorum* (psalm. 118, s. 372).

Rukopis M obsahuje navíc oproti klementinskému české vsuvky, z nichž jedna je sice hlavně krásným příspěvkem k výzkumu dobových rčení, současně ji však najdeme i v české reformaci ve spojení s kritikou konkrétních aktuálních nešvarů v církvi; ta druhá potom svědčí o vazbě k reformačnímu dění naprosto přímočaře. První vsuvku najdeme v tomto výroku: *Non miremur, quod mali, qui non tenent precepta Dei, bonos interficiunt: črt črta neukline v uoko, též zlý člověk zlého²⁹ etc.* (M 320v).³⁰ Její reformační paralelu najdeme přímo v Husově díle, a to na dvou místech. V *České nedělní postile* se objevuje v kázání na 2. neděli (Io 10), kde Hus kritizuje neoprávněné zákazy kněžské služby a poukazuje na pokrytecké kněze, kteří nechávají hříchy své i svých spolukněží bez pokárání a trestu:

Česká nedělní postila, č. 25, s. 222:

A pak nynější zpětní světi knězie tak sú sě z ustavenie Antikristova ohradili, že, vezme-li kto co knězi, a ještě spravedlivě, neb popadnú-li kněze v cizoložství neb v lípeži, tehdy ihned stavie službu boží, vězie-li cizoložníka neb lípežníka knězě... Ale když kněz člověku, kterému nohu neb ruku utne a neb zabie člověka bez viny, toho knězě neklnú ani služby stavie. Proč? Neb čert čertu oka nevykline.

Obdobnou kritiku svornosti hříšných kněží najdeme v Husově *Výkladu desatera* (s. 291): *Co pak nynie biskupove? Sami smilnie! A jakýž otec, tací synové; on jich netreske, jedné až na penězích; jakož činie i ancipřestové a jiní úředníci. Črt črtu oka nevykline, a zmek oba do pekla vezme!*³¹

Druhá česká vsuvka zapadá do tradice ztotožňování kazatelů v čele s Milíčem s novodobými proroky, jak to můžeme vidět o pár let později např. v kázání *De paciencia et persecucione* (*Sermo habitus in Bethlehem a quodam pio in memoriam novorum martyrum M. Iohannis Hus et M. Hieronymi*), které bývá připisováno Jakoubkovi ze Stříbra.³² Tuto tradici započal už Matěj z Janova, když v *Regulích* za novodobého proroka označil právě Milíče (kniha III, s. 365). Tato česká vsuvka nás zavede i k jednomu ze dvou apokalypticky laděných

26 Srov. tamtéž: s. 144.

27 Emendováno podle rukopisu M.

28 Greg. M., *Moral.*, 29, 7, 29, s. 1443. Petr. Lomb., *C. in Psalmos*, ps. 52 a 82, col. 499 a 781.

29 Děkuji doc. Pavlu Koskovi za konzultaci k českým pasážím.

30 Srov. ed. Flajšhans (1939: XLIV, s. 146).

31 Na toto místo upozorňuje Novák (1934: s. 15).

32 Šmahel (2015: s. 320). Ed. kázání: *Ioannis Hus... Historia et monumenta II*. Ed. M. Flacius Illyricus (1558, f. 362r). Norimbergae: Officina Ioannis Montani & Ulrici Neuberi.

míst betlémských kázání. Toto místo staví na Mt 23,27 (*Ierusalem, Ierusalem, qui occidis*), které figuruje v obou rukopisech.³³ Písař rukopisu M doplňuje slovo *occidis* komentářem *haněli kazatele Milíče, Konráda, Matěje* (M fol. 321r). Písař klementinského rukopisu reaguje – a zdá se, že stejně aktuálně, jen ne prostřednictvím jmen konkrétních kazatelů – přímo na slova „Ierusalem, Ierusalem“, neboť se mu tato slova stala prostředkem kritiky soudobé Prahy:

M 320v:

...,*Ierusalem, Ierusalem*. “*Nominis repetitio est signum compassionis et vindicte ... (M 321r)... Occidis: haněli kazatele Milíče, Konráda, Matěje...*”

K 50v^a:

...,*Iherusalem, Iherusalem*“, *id est habitatores in Iherusalem per methonomiam, nominis repetitio est signum compassionis et vindicte et eciam dici posset „Praho, Praho“ homines malos denotando, qui sanctos predicatores persecuntur...*

Ono druhé apokalypticky laděné místo souboru betlémských kázání je zapříčiněno samotnou perikopou, a to v kázání na téma *Non in comessacionibus* (Rm 13,13).³⁴

III.

Třetí možnost ke srovnání obou rukopisů poskytuje kázání na třetí neděli adventní na téma *Cum audisset Iohannes in vinculis opera Iesu* (Mt 11,2).³⁵ Text v obou rukopisech obsahuje termín *Anticristus* i celou antitezi Krista a Antikrista. Obsah kázání je silně ovlivněn úvodní biblickou perikopou, která se soustředí na téma očekávání. Antikristovské téma otevírá Pseudo-Chrysostomovo³⁶ varování před příchodem Antikrista, které antiteticky doplňuje zmínka o mystickém Kristu. Následuje tradiční biblická opora pro myšlenku o Antikristově příchodu, tj. Mt 24,24, a výklad o pseudokristech. Jediným podstatným rozdílem mezi oběma rukopisy je to, že rukopis K zařazuje navíc výrok *nunc venit in membris suis*, který najdeme v identickém znění v *Catena aurea in Lucam* Tomáše Akvinského, ale ve své podstatě už v Augustinových listech.³⁷ S ohledem na to, že kázání jinak nepřináší žádné zmínky, které by se kriticky vyjadřovaly o aktuálním dění, nemůžeme ve slovu *nunc* spatřovat projev aktuálního očekávání Antikristova příchodu. Kromě toho se rukopis K a M liší pouze místem, kam zařazují informaci o mystickém Kristu, a v jazyce interpretace pojmu *pseudocristus* – autor rukopisu K jej vysvětluje latinsky, autor rukopisu

33 Srov. ed. Flajšhans (1939: XLIV, s. 147).

34 Srov. ed. Flajšhans (1938: XVII A, s. 109–110). V rukopise K najdeme tuto pasáž na foliích 22v^a a 22v^b, v rukopise M na foliích 287r–v.

35 M 302v–304r, Flajšhans řadí na konec i Augustinův výklad z folia 308r; K 35v^a–37r^b; srov. ed. Flajšhans (1939: XXX, celé kázání na s. 60–67).

36 Ps.-Chrysostomus. Op. imperfectum in Matth. 27 (s. 772), jak na to upozornila editorka *Leccionaria bipartita* Vidmanová.

37 Thom. Aq. *Catena a. in Luc.*, c. 21, 7, s. 279. Bez výrazu *nunc* už u Augustina: *Epist.* 199, par. 45, s. 282.

M česky. Tato jazyková rozdílnost však platí jen pro toto konkrétní místo, neboť na jiných místech tohoto kázání v rukopise K české vsuvky také najdeme, a to v souvislosti s kritickou strojením žen. Vzhledem k marginálním rozdílům mezi oběma rukopisy zdůrazňujeme v rukopise M jen odlišnou českou vsuvku.

K 36r^a.³⁸

An alium: Crisostomus ostendit duos esse venturos, scilicet Cristum et Anticristum. Et hoc innuitur Ioh. V: Ego veni in nomine Patris mei et non suscepistis me, scilicet in humanitate venientem vel me in membris meis, que membra sunt mysticus Cristus, in nomine Cristi qui veniunt et annunciant ewangelium et mandata eius. Alius, inquit, veniet in nomine suo, [cf. Io 5,43] i.e. Anticristus et suscipietis eum, qui pompose veniet et „nunc venit in membris suis“ [Thom. Aq., Catena], de quibus dicit Cristus: „Surgent pseudocristi et dabunt signa magna ita, ut, si possibile esset, seducantur eciam electi Dei“ [Mt 24, 24], qui, inquam, Cristi falsi sunt, Cristi, quia false Cristum imitantur et sunt solum nomine ficto Cristiani, cum non in vita Cristum, sed nomine ficto Cristiani dicuntur, ipsi in operibus suis contradicunt Cristo.

M 303r:

An alium: Crisostomus... Quilibet pseudocristus est Cristus falsus, qui Cristum in moribus non imitatur, přijímá jméno Krista, ale skutkov následovati nechce, sicut grossus cupreus apparet grossus et tamen intelligens scit diiudicare, sic hic ac tamen non est.

Stejný Pseudo-Chrysostomův výrok cituje Hus v zimní části *Leccionarium bipartitum* (s. 83). I jiné části Pseudo-Chrysostomova komentáře měl Hus v oblibě stejně jako John Wyclif, který ve svém traktátu *De ecclesia* (s. 70) použil jako jedno z východisek výkladu o Kristu a Antikristu jiný Pseudo-Chrysostomův komentář, a to na Mt 23,34.

Interpretace pojmu *Anticristus* v betlémském kázání je obsahově založena na augustinovských principech, které používají autoři děl české reformace nebo dřívějších synodálních kázání. Shodu v dikci se nám však najít nepodařilo. Výrazný pojem antiteze Krista a Antikrista, *Cristus mysticus*, je rovněž běžný. Pouze v předhusovských synodálních kázáních se do popředí dostává až v Husově synodálním kázání *Diliges Dominum Deum*. Mnohem častěji se objevuje slovní spojení *corpus Cristi mysticum* – u Tomáše Akvinského, v reformačním světle např. ve Wyclifově *De ecclesia* (s. 2–3), v *Regulích* Matěje z Janova (kniha III, s. 55), Husově *Tractatus de ecclesia* (např. s. 12), kázáních sbírky *Postilla adumbrata* (s. 269, 400, 670) nebo polemice *Contra Stanislaum de Znoyma* (s. 321–323).

IV.

Čtvrtým kázáním, které se antikristovského tématu dotýká a je obsaženo v obou rukopisech, je kázání na téma *Simile est regnum celorum* (Mt 25,1) na den sv. Kateřiny, jak uvádí rukopis M.³⁹

38 Srov. ed. Flajšhans (1939: XXX, s. 62).

39 M 274r–275v; K 17v^a–18v^b; srov. ed. Flajšhans (1938: XIV, celé kázání na s. 86–91).

Výraz *Anticristus* však figuruje pouze v rukopise K, a to dvakrát – ve spojení *imitatores* nebo *membra Anticristi*. Rukopis M (f. 275r) pouze odlišuje dobré a zlé kněze.

K 18r^b.⁴⁰

Qui fratres sic facientes vere sunt fratres imitatores Cristi, quod si non, sunt membra Anticristi... quid ergo de falsis fratribus, non Cristi sed Anticristi, dicitur, qui nedum seminant, sed semen volunt conculcare.

V.

Poslední srovnání textu zachovaného v obou rukopisech poskytuje kázání v rukopise M nadepsané *Epistola facto prandio*⁴¹ a pronesené na téma *Fratres imitatores mei estote* (Phil 3,17). V tomto případě se objevuje naopak pouze v muzejním rukopise výraz *homines Anticristiani*, kterým kazatel kritizuje obecně své současníky (zdůrazněno slovem *nunc*).

M 260r.⁴²

Cristus enim est primum exemplum in opere et facto, illud enim speculum numquam erravit. Sed nunc est abhominabilis vita Cristi hominibus Anticristianis.

Kázání zachovaná pouze v klementinském rukopise

Další zmínky o Antikristovi najdeme už jen v kázáních, která se zachovala výhradně v rukopise K.

V kázání na téma *Acceserunt ad Iesum* (Mt 12,38)⁴³ autor při výkladu Mt 12,45 kritizuje falešné zázraky, hovoří o pseudokristech a Antikristových údech a na základě toho kritizuje současné velké preláty (*nunc... a magnis prelati*):

K 88v^b.⁴⁴

Qui ergo querunt sanguinem apparentem Cristi in hostia vel Iesum sicut puerum ipsis apparere, sunt infideles. Nam dicitur Mt 24: Surgent pseudocristi et dabunt signa magna etiam ita, ut, si fieri posset, etiam inducantur electi Dei in errorem. Qui pseudocristi et membra Anticristi latenter veniunt sub specie religionis simulate: nam sicut Cristus veniens in mundum venit humiliter, qui solum fuit cognitus ab humilibus apostolis suis, non a phariseis et scribis, sicut etiam nunc facta Anticristi non cognoscuntur a magnis prelati, sed ab humilibus solum...

Kázání také končí jemnou narážkou na dobové dění: *Ecce, voluntatem Dei impleamus et non multum curemus de fraternitatibus kuklicorum, qui mutuo se odentes se ipsos devorant et opprimunt etc.*

40 Srov. tamtéž: s. 89.

41 M 259v–261r; K 14r^a–15r^b; srov. ed. Flajšhans (1938: X, celé kázání na s. 67–73).

42 Srov. tamtéž: s. 68.

43 K 88v^a–89r^a; srov. ed. Flajšhans (1940: LXXX, celé kázání na s. 40–43).

44 Srov. tamtéž: s. 41.

Výrazně kritičtější vůči dobovému dění v církvi jsou další dvě ukázky. První pochází z kázání na téma *In illo tempore* (Io 10,22)⁴⁵ a ostře se obrací proti zákazu kázání, tedy jednomu z nejtýpicťějších projevů Antikrista z pohledu Jana Husa:

K 123r^{a-b}.⁴⁶

*Sic et nunc fit, quod simplices audiunt verbum Dei et in Cristum credunt, **precessores** vero **Anticristi** econtrario Cristum in eius verbi predicacione excommunicant et maledicunt. Et ergo notorium signum de se ostendunt, quod non sunt **imitatores** Cristi, sed **Anticristi**.*

Druhá ukázka pochází z kázání na téma *Videte, ne quis vos seducat* (Mt 24,5).⁴⁷ Kritika se zde přirozeně opírá o úvodní biblickou perikopu, ale navíc zde najdeme antikristovskou látku konečně přímo svázanou s kritikou papeže a jeho zastánců. Nefiguruje zde sice výraz *Anticristus*, nicméně výrazy *pseudoprophete* a *pseudocristi* pocházející z Mt 24,5–6 jsou v daném případě synonymické. Není zapotřebí dlouze dokládat, že Jan Hus minimálně od roku 1413 považoval hříšného papeže za Antikrista⁴⁸ a že v jeho díle najdeme obdobnou výtku vůči papežským bojům v *Contra octo doctores* (c. 13, s. 537).

K 275v^b.⁴⁹

*Sed operibus suis se Cristum mencientur in tanta potestate sicut et Cristus dicentes, quia ipsi possunt dimittere peccata, et quia ipsi sunt tante potencie, quod possunt hominem mittere in Gehennam, cum et illorum falsi pseudoprophete ipsos predicant et ipsos simplices credere iubent... Ille ergo est pseudocristus, qui habens nomen cristianitatis vivit contrarie legi Cristi... Nam **nunc** aliqui Cristo concordēs⁵⁰ dicunt, quod **non liceat pape pugnare**, sed nec bellare, cum hoc sit contra legem Cristi, qui, ut ait, non venit animas perdere, sed salvare. **Alii vero pseudocristi** dicunt, quod licet pape pugnare, proximos occidere et ipsos transmittere ad inferna...*

V rukopise K najdeme také sedm výzev k zamyšlení se nad tím, zda my sami nebo někdo v našem okolí nepatří k Antikristovi. Tyto výzvy však většinou nejsou viditelně spjaty s nějakou reformní myšlenkou a jsou součástí obecné kazatelské moralistiky. Proto stojí za zmínku kázání na téma *Erat homo ex phariseis* (Io 3,1),⁵¹ které je spjato s kritikou zákazu svobodného kázání, tedy s typickým reformačním prvkem:

K 196v^a.⁵²

*...et quia Deus dedit vel potenciam ubique predicandi, Filius sapienciam et Spiritus sanctus benivolenciam, cum sit hoc voluntas Trinitatis, ergo sic faciens et predicans exequitur voluntatem Trinitatis, **oppositum vero mandantes sunt de ordine dyaboli et Anticristi. Videat quilibet***

45 K 123r^a–123v^a; srov. ed. Flajšhans (1940: CXXIV, celé kázání na s. 188–189).

46 Srov. tamtéž: s. 188.

47 K 275v^b–276r^a; srov. ed. Flajšhans (1942: CCXLVIII, celé kázání na s. 78–80).

48 Mazalová (2015: s. 213).

49 Srov. ed. Flajšhans (1942: CCXLVIII, s. 78–79).

50 Srov. C. 23 q. 8 c. 19; Bernardus Claraeval. *Epist.* 365, p. 321; Thom. Aq., *Summa th. sec. sec.* 40, 2; *Catena a. in Matth.*, 26, 15, s. 395.

51 K 195r^b–197r^b; srov. ed. Flajšhans (1941: CLXXXV, celé kázání na s. 177–183).

52 Srov. tamtéž: s. 181.

vestrum, quam harum viarum vult amplecti, quod si minus bonum preelegit et maius bonum dimittit, peccat.

Za podrobnější zmínku stojí i výzva k zamyšlení, která souvisí s kritikou morálky mladých Pražanů, jak to ukazuje kázání na téma *In illo tempore dixit Ihesus* (Io 16,16):⁵³

K 170v^b–171r^a.⁵⁴

Et ostendit, quomodo diversimode viant discipuli Cristi et discipuli Anticristi, quia discipuli Cristi hic dolent et tristantur, discipuli vero Anticristi hic gaudent et letantur... Videat ergo quilibet nostrum, cuius vult esse discipulus, an Cristi, ut cum eo hic lugens gaudeat eternaliter, vel Anticristi... Sic sunt Pragenses multi, qui in iuventute delicate vixerunt, qui vero cum venient ad etatem, nesciunt discernere inter esuriam et sitim...

Výzvy k zamyšlení mají poměrně silnou tradici a většinou parafrázují výzvu sv. Augustina, kterou známe např. z jeho *In Iohannis epistulam ad Parthos tractatus decem* (III, 4, s. 152–154). Podobnou výzvu tak najdeme i u Jana Husa v jeho synodálním kázání *Diligens* (s. 158) zaměřeném proti Antikristovi nebo již dříve u Matouše z Krakova v jeho rovněž synodálním kázání *Digne ambuletis* (s. 147), a to i přesto, že se kromě této pasáže tématu Antikrist vůbec nevěnuje.

Diligens, s. 158:

Quare examinemus nos ipsos, o clerici, an simus Christiane religionis apostate, qui non solum uno percussi crimine, sed supra primum apostatam sumus carnis sceleribus irretiti...

Digne ambuletis, s. 147:

Unde interrogare debet unusquisque conscientiam suam, an sit antichristus, quia antichristi multi sunt [...]

V rukopise K najdeme ještě devět dalších výskytů výrazu *Anticristus* nebo jeho odvozenin, avšak již naprosto bez vztahu k reformačním ideám nebo ke kritice konkrétních dobových nešvarů. Většinou se výraz neobjevuje jako součást komentované perikopy a je autorem využit jako vhodná antiteze k popisu Kristových skutků a povahových vlastností.

Kritika papeže a zákazu kázání

Nejvýraznější spojenci s reformním smýšlením tvoří v betlémských kázáních kritika hříšného papeže a zákazu svobodného kázání slova Božího. To jsou témata, která silně rezonují i v Husově kritice Antikrista, nejsilněji v jeho korespondenci, a dokonce se promítají i do žalobních článků.⁵⁵ Proto předchozí přehled doplníme přehledem míst, která se sice již neváží přímo ke kritice Antikrista za pomoci typické dikce (výrazů *Anticristus* a jeho

53 K 170v^b–172r^b; srov. ed. Flajshans (1941: CLXVII, celé kázání na s. 99–103).

54 Srov. tamtéž: s. 100.

55 Více včetně ukázek z konkrétních listů: Mazalová (2015: s. 203–220). Ke kostnickým článkům zejména poslední verze pod názvem *Responsiones breves* (s. 304–305).

odvozenin, případně *pseudoprophete*, *pseudocristi* apod.), avšak kritizují papeže a zákaz kázání stejně razantně.

Hned první ukázka dokonce spojuje obě dvě témata, navíc v kázání obsaženém v obou dvou rukopisech. Jedná se o kázání na téma *Fratres obedite* (Hbr 13,17), označené muzejním rukopisem za *sermo de obediencia, quem predicavit Reverendissimus Magister Iohannes*.⁵⁶ Kazatel kritizuje preláty i přímo papeže Alexandra († 1410), a to v souvislosti se zákazem kázání v kaplích.⁵⁷ Odvolává se na Anacleta stejně jako Jan Hus např. v *Defensio articulorum Wyclif* (s. 152) a také jmenuje další autority, které se v době české reformace v tomto kontextu uvádějí. Jediným podstatným rozdílem mezi oběma rukopisy je to, že rukopis K volí v první osobě singuláru jiná slova, neobsahuje spojení *falsi testes* a naopak zařazuje výčet autorit. Z rukopisu K uvádíme jen tato odlišná místa.

M 338r:⁵⁸

... *Deus precepit predicare verbum Dei in toto orbe et in plateis etc. Et quia **papa Alexander**, qui est mortuus, et **prelati nostri** precipiunt non predicare in capellis, quod non habent ex Scriptura, igitur sunt adversarii Scripture et non audituri tamquam **falsi testes**. Magis enim est obediendum Deo quam hominibus et quia precepit Deus ubique predicare et **ego existens fidelis cristianus** debeo sibi obedire, igitur nolo desistere a predicacione usque ad mortem nec in hoc eos audire, quia in malo neminem debeo audire...*

K 161r^b:

... *Et quia **papa Alexander** mortuus... ut patet Act. 5°. Sic nempe dixerunt apostoli phariseis inhibentibus ipsis predicare. **Cum quibus et ego dico**. Nam **sanctus Augustinus, Gregorius, Leo papa, Beda, Crisostomus, Anacletus** omnes in eo concordant, quod in malo non obediendum...*

Setkáme se i s kritikou zákazu kázání bez spojení s přímou kritikou papeže, zato ve spojení s kritikou přejídacích se křesťanů a kněží bránících jiným kněžím kázat a laikům kázání poslouchat. Dochází k tomu v antitetické pasáži kázání dochovaného pouze v rukopise K, sestaveného na téma *Estote factores verbi* (Iac 1,22).⁵⁹

K 178r^a:⁶⁰

*Aliqui nec dicunt nec faciunt nec audiunt nec audire volunt verbum Dei... Et illorum magna est turba et specialiter **Epicurorum břicháčův**, qui plus curant de ventris replecione quam verbi Dei audicione. Et super illos pessimos sunt adhuc peiores, qui nec audiunt nec faciunt nec dicunt aliis ewangelium Dei, **sed prohibent**, ne alii audiant, faciant vel dicant et predicent. Hii sunt condicionis dyabolice; ipse enim dyabolus impedit et defendit, ne verbum Dei audiatur, ne predicetur, ne impleatur. Et hinc obmutescere et surdos effecit multos pariter et mutos. Et illi imitatores sunt dyaboli incarnati.*

56 M 337v–338v; K 160v^a–161r^b; srov. ed. Flajšhans (1941: CLX, celé kázání na s. 67–71).

57 Jedná se o Alexandra V. a následky jeho buly z 20. 12. 1409.

58 Srov. ed. Flajšhans (1941: CLX, s. 70).

59 K 177v^b–179r^a; srov. ed. Flajšhans (1941: CLXXII, celé kázání na s. 121–124).

60 Srov. tamtéž: s. 122.

Některá místa zase nabízejí čistou kritiku toho, že v církvi se nacházejí hlupáci a že někdo věří v papeže – *credere in papam* – např. v kázání na téma Io 3,16 *Sic Deus dilexit mundum* (Io 3,16, pouze rukopis K),⁶¹ aniž by se zmínil problém zákazu kázání:

K 190v^a.⁶²

Et ergo rudes sunt krkavci, qui nec scientes, quid sit credere vel fides, alios volunt ad sinistre credendum inducere, ut credamus in papam vel in ecclesiam Romanam et sic de aliis, quibus invencionibus et apocrifis chamradím multos a longo tempore infecerunt.

Víra v konkrétního člověka místo víry v Boha je i cílem Husovy kritiky v *De tribus dubiis* (s. 99) nebo v *De fidei sue elucidacione* (s. 86–87).

V betlémských kázáních nakonec najdeme i další myšlenku známou jak z děl Jana Husa, tak i Johna Wyclifa, totiž že prodlévat ve svatém úřadě nutně neznamená být svatý. Kázání na téma *Vos estis genus* (1Pt 2,9)⁶³ uvádí známou středověkou historku o papežce, která porodila papežátko, a poukazuje na možnou hříšnost papežů. Tento příklad se objevuje také v Husově polemice *Contra Stephanum Palecz* (s. 278, 280, 289), *Responsiones ad deposiciones testium* (s. 219, pozn. 17), Husových odpovědích na finální žalobní články *Responsiones breves ad articulos ultimos* (s. 299–300, pozn. 16), systematickém spise *Tractatus de ecclesia* (s. 103) a nebo traktátku *De tribus dubiis* (s. 99). Hus přitom čerpá tuto historku alespoň v *Ite et vos in vineam meam* a *Tractatus de ecclesia* z Wyclifova díla *De potestate pape* (s. 309). V betlémském kázání najdeme tuto pasáž dochovanou pouze v rukopisu K, protože text muzejního rukopisu končí již před touto částí textu.

K 159v^b.⁶⁴

Non ergo ex eo, quod quis est in officio sancto, est propterea sanctus. Nam ex permissione divina dayaboli ordinacione mulier Iohannes XIII fuit papa, que genuit mladé papežátko et crepuit in medium, non tamen fuit sanctus.

Betlémské kázání dochované pouze v rukopise K⁶⁵ a sestavené na téma *Stabant iusti* ze Sap 5,1 kritizuje představu, že papež nemůže hřešit:

K 167r^b.⁶⁶

...Ergo in eo plenitudo potestatis, quam causam nunc pape sibi usurpant, que tamen solo Cristo debetur, qui potenter malis dabit ignem eternum, bonis autem vitam eternam... Et ergo ibi delirant krkáčkové, qui dicunt papam esse inpeccabilem, qui secundum Scripturam eque bene peccare potest...

A ještě jednou narazíme na kritiku přesvědčení o absolutnosti papežské moci (srov. K 12r^a), a to v kázání dochovaném jen v rukopise K, sestaveném na téma *Si quis vult post me venire* (Mt 16,24) pro den sv. Václava.⁶⁷

61 K 189v^a–190v^b; srov. ed. Flajšhans (1941: CLXXX, celé kázání na s. 156–160).

62 Srov. tamtéž: s. 159.

63 M 349r–349v; K 159r^b–160v^a; srov. ed. Flajšhans (1941: CLIX, celé kázání na s. 62–66).

64 Srov. tamtéž: s. 64.

65 K 166v^b–168r^b; srov. ed. Flajšhans (1941: CLXV, celé kázání na s. 88–92).

66 Srov. tamtéž: s. 89–90.

67 K 276r^a–276v^b; srov. ed. Flajšhans (1942: CCXLIX, celé kázání na s. 80–82).

K 276v^a–v^b.⁶⁸

Unde circa hoc, quod dicit Lucas „cottidie“: pono igitur in casu, quod unus sit magnus magister et vivat male usque ad annos LX^a et ex adverso pono, quod simplex homo vivat bene et sancte usque ad annos quadraginta. Pono ulterius, quod papa det remissionem a pena et a culpa magistro et laico simplici nichil et moriantur ambo simul. Tunc magister iuxta bullam pape statim ibit ad celum et laicus non, quia venialia habet peccata. Utrum ergo iustum esset iudicium illud Domini Dei? Certe non...

Dodatek k citovaným autoritám

Na závěr rozboru betlémských kázání již dodejme jen dvě informace k citovaným autoritám. Citace z děl Bernarda z Clairvaux je v souvislosti s námi sledovanou tematikou v betlémských kázáních raritní, čímž se tato kázání vymykají dobovému úzu, ať už máme na mysli dílo Husovo, Milíčovo, Janovovo, Wyclifovo nebo předhusovská synodální kázání.⁶⁹ Citace z Řehoře Velikého se neobjevuje vůbec. Na „Řehoře“ se odvolává pouze betlémské kázání dochované v klementinském rukopise (v rukopise M je dochovaná pouze část tohoto kázání bez inkriminované citace), sestaveném na téma *Amen amen dico vobis* (Io 10,1),⁷⁰ avšak jde o citaci Řehoře VII. prostřednictvím Gratiánova *Dekretu*:

K 192v^b.⁷¹

*Unde si quis omnino episcopus inventus fuerit et divini sancti huius mandati Cristi transgressor, inter hereticos maximos et pessimos Anticristos non minimus habeatur...*⁷²

Pokud jde o Bernardovo dílo, kromě již zmíněného místa – M 255v, K 11r^b–v^a – se objevuje citace z jeho 33. kázání ze sbírky *Sermones super Cantica Cantorum* ještě jednou. Jde o citaci dvou dlouhých odstavců (sermo 33, 15, s. 244) v kázání dochovaném jen v rukopise K, sestaveném na téma *In illo tempore cum esset sero die illa* (Io 20,19) a nadepsaném *In octava Pasche*.⁷³

K 156r^b.⁷⁴

Olym predictum est...in pace amaritudo mea amarissima... (K 156v^a) omnes servi Cristi sunt et serviunt Anticristo...

68 Srov. tamtéž: s. 82.

69 Srov. Mazalová (2015: s. 115–120, 156–159, 218, 230, 241).

70 Srov. ed. Flajšhans (1941: CLXXXII, celé kázání na s. 163–172). V rukopise K nadepsané *Sequitur feria tertia*, v rukopise M *Tercia feria post penthecosten facto prandio*.

71 Srov. ed. Flajšhans (1941: CLXXXII, s. 166).

72 C. 1 q. 3 c. 13 nebo C. 16 q. 7 c. 3.

73 K 155r^b–156v^b; srov. ed. Flajšhans (1941: CLVI, celé kázání na s. 49–53).

74 Srov. tamtéž: s. 52–53.

Závěr

Přehled pasáží, v nichž se v betlémských kázáních objevuje pojem Antikrist, svědčí o jeho různorodém použití a rovněž kontextu, v němž k tomu dochází. Úvodní biblické perikopy jsou většinou hlavním impulsem pro navození tématu, do něhož se zařazení termínu *Anticristus* nebo jeho odvozenin hodí. *Anticristus* může být pouhou metaforou zla, ale i zásadním pojmem kritiky aktuálních církevně společenských problémů, včetně kritiky reformační, jejímž terčem je zákaz svobodného kázání slova Božího a představy o papežově neomylnosti, svatosti a nároku na absolutní moc. Všechny doklady mají s ohledem na homiletickou formu velmi krátké znění. Jde o narážky bez hlubšího vysvětlení i o stejně úsečné, ale přesto přímé a jasné útoky, vždy ve formě vsuvek v hlavním textu, ať už v latině, češtině nebo v kombinaci obou jazyků.

Zejména místa komentující aktuální dobovou situaci v církvi se svou dikcí a použitými biblickými zdroji silně podobají kritice známé z dalších děl české reformace nebo té, kterou najdeme v dílech anglického filozofa a teologa. Shody s Husovým dílem však převládají, a pokud se objevuje podobnost s Wyclifovými pracemi, může být právě Husovo dílo zprostředkovatelem této inspirace. Velký rozdíl je v absenci nebiblických autorit, což je však s ohledem na homiletickou formu nutné chápat s nadhledem. Homiletická forma může být také jedním z důvodů toho, proč v betlémských kázáních přes vše řečené o podobnostech s Husovým dílem není dikce o Antikristovi jednotná a toto téma je nárazové.⁷⁵ Je to však jen jedno z možných hledisek, které nás nutí vrátit se zpět k úvahám nad problémem autorství betlémských kázání, což však není předmětem tohoto příspěvku.⁷⁶ Pro budoucí pokračování v této úvaze tedy jen připomeňme, že pokud jde o téma Antikrist, řada komentářů vepsaných na odlišná místa betlémských kázání a zejména řada komentářů odlišného charakteru nahrávají myšlence, že písaři obou rukopisů od sebe neopisovali.

Snažili jsme se zachytit všechny významné výskyty termínu *Anticristus* a jeho odvozenin, ovšem nepátrali jsme po všech možných výrocích o papeži a zákazu kázání, pouze těch, které souvisejí s antikristovskou tematikou nebo jsou silně kritické a reformačně laděné. Naše analýza se soustředila na obsah pojmu *Anticristus*, dikci, použité autority a možnosti přenosu těchto prvků v rámci české reformace. V tomto ohledu shrňme, že větší výskyt přímých útoků proti papeži a zákazu kázání se jednoznačně ukázal v rukopise K, což však může být ovlivněno menším počtem dochovaných kázání v rukopise M.⁷⁷ Na druhou stranu se muzejní rukopis výrazně liší od klementinského explicitním uvedením jmen novodobých proroků a zmínkou o kritikách Wyclifa. Jakožto badatelé nad antikristovským tématem tedy o větší aktuálnosti jednoho či druhého rukopisu nemůžeme rozhodnout tak, jak to učinila Eva Kamínková na základě polytematického a jazykového

75 Hus o zesílení kritiky namířené proti Antikristovi dokázal i v souvislosti s homiliemi systematicky usilovat, jak to vidíme později v jeho *České nedělní postile*, která je svým literárním pojetím výjimečná.

76 Této problematice se věnuje aktuálně Pavel Soukup (2017).

77 Tyto dva závěry jako jediné výrazně neodpovídají závěrům, které učinila E. Kamínková (1963: s. 14–15) na základě jazykového a obsahového rozboru betlémských kázání, který však na antikristovské téma zaměřen nebyl a pouze se ho dotkl.

rozboru betlémských kázání, která seznala aktuálnější rukopis M.⁷⁸ Můžeme však konstatovat, že rukopis M vyznívá apokalyptičtěji a svým přímým odkazem na novodobé pro-roky a na Wyclifovo jméno je Husovi alespoň v tomto konkrétním bodě bližší. Celkovou kritikou Antikrista nebo speciálně papeže však nikoli.

V případě českých vsuvek potom studií antikristovského tématu můžeme potvrdit další zjištění Kamínkové, že častější vsuvky sice jsou v rukopise M, ale na druhou stranu i dodatek této badatelky, že vsuvky mohou být v rukopise K tam, kde v rukopise M nejsou. České vsuvky, a to výhradně ty s aktuálním obsahem, jsou v případě, kdy se kázání dochovalo v obou rukopisech, častěji v rukopise M (z pěti případů jsou čtyři v M a v K nikoli, a naopak jeden případ v K, aniž by byl v M). Z toho v jednom případě je česká vsuvka v jednom kázání v obou rukopisech, avšak na jiném místě, přičemž se jedná o jedno z nejdůležitějších kázání z hlediska antikristovského tématu, protože jako jediné se dotýká apokalyptických úvah (M 320v, K 50v^a, kázání na Mt 23,34). Ve třech případech potom vidíme české vsuvky v kázáních dochovaných pouze v klementinském rukopise. Hodna pozornosti je i skutečnost, že jednou je to bezprostředně v souvislosti s kritikou zákazu kázání, dvakrát v souvislosti s kritikou papeže, což opět vede k tomu, že z hlediska protiantikristovské či protipapežské kritiky nemůžeme ohodnotit rukopis M jako jednoznačně aktuálnější.

Betlémská kázání se v tomto světle ukazují jako další důležitý bod v síti, kterou se šířila a rozvíjela problematika Antikrista i díky pasáží, v nichž se o něm pojednávalo. Potvrzují, a to i bez ohledu na identifikaci konkrétních autorů, šíření Husových idejí, které rezonovaly v jeho protiantikristovské kritice, zejména jeho spojování Antikrista se zákazem kázání a absolutizování papežské moci. To jsou totiž témata, která, byť ovlivněná Wyclifem, Milíčem a Janovem, přece jen jsou typickým Husovým vkladem ke kritice Antikrista. Ostatně i časová blízkost betlémských kázání k Husovým projevům musí být velká, neboť Hus začal oficiálně zdůrazňovat zákaz kázání kolem roku 1410, přičemž kritika pálení knih se ještě neobjevovala jakožto projev Antikrista v takové míře jako v pozdějších letech.⁷⁹

Zkratky

CCCM – *Corpus Christianorum / Continuatio Mediaevalis*

CCSL – *Corpus Christianorum / Series Latina*

CSEL – *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*

MIHOO – *Magistri Iohannis Hus Opera omnia*

⁷⁸ Tamtéž: s. 10.

⁷⁹ Mazalová (2015: s. 203–220).

Edice Husových spisů

- Abiciamus opera tenebrarum. In *Positiones – recommendationes – sermones*. Ed. A. Schmidtová (1958; pp. 99–113). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Contra occultum adversarium. In *Polemica*. Ed. J. Eršil (2010, reed. vydání z r. 1966; pp. 63–108). Turnhout: Brepols.
- Contra octo doctores. In *Polemica*. Ed. J. Eršil (2010, reed. vydání z r. 1966; pp. 427–574). Turnhout: Brepols.
- Contra Stanislaum de Znoyma. In *Polemica*. Ed. J. Eršil (2010, reed. vydání z r. 1966; pp. 305–425). Turnhout: Brepols.
- Contra Stephanum Palecz. In *Polemica*. Ed. J. Eršil (2010, reed. vydání z r. 1966; pp. 259–303). Turnhout: Brepols.
- Česká nedělní postila. Ed. J. Daňhelka (1992). Praha: Academia.
- De fidei sue elucidacione. In *Constantiensia*. Ed. H. Krmíčková, J. Nechutová, J. Malá, L. Mazalová, P. Mutlová, L. Švanda, S. Žákovská, & (+)A. Molnár (2016; CCCM, 274; pp. 81–98). Turnhout: Brepols.
- De peccato mortali. In *Constantiensia*. Ed. H. Krmíčková, J. Nechutová, J. Malá, L. Mazalová, P. Mutlová, L. Švanda, S. Žákovská, & (+)A. Molnár (2016; CCCM, 274). Turnhout: Brepols.
- De tribus dubiis. Kritický přepis starého tisku (J. Nechutová). In *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*. Ed. J. Nechutová, & J. Fuksová (2015; pp. 97–102). Brno: Masarykova univerzita.
- Defensio articulorum Wyclif. In *Polemica*. Ed. J. Eršil (2010, reed. vydání z r. 1966; pp. 145–257). Turnhout: Brepols.
- Defensio libri de Trinitate. In *Polemica*. Ed. J. Eršil (2010, reed. vydání z r. 1966; pp. 23–43). Turnhout: Brepols.
- Diliges Dominum Deum. In *Synodální kázání Jana Husa Diliges Dominum Deum*. Disertace. Ed. Z. Lukšová (2017; pp. 137–185). Brno – Erlangen.
- Jana Husi Korespondence a dokumenty*. Ed. V. Novotný (1920). Praha: Komise pro vydávání pramenů náboženského hnutí českého ve stol. XIV. a XV., zřízené při České akademii věd a umění.
- Mag. Io. Hus Sermones in Bethlehem 1410–1411*. *Věstník Královské české společnosti nauk, Třída pro filosofii, historii a filologii*, 1938, 3; 1939, 1; 1940, 1; 1941, 1; 1942, 1; 1945, 3. Ed. V. Flajšhans. Praha: Královská česká společnost nauk.
- Magistri Iohannis Hus Enarratio Psalmorum (Ps. 109–118)*. Ed. J. Nechutová, H. Krmíčková, D. Coufal, J. Fuksová, P. Mutlová, A. Pumprová, D. Stehlíková, & L. Švanda (2013; CCCM, 253). Turnhout: Brepols.
- Magistri Iohannis Hus Leccionarium bipartitum, Pars hiemalis*. Ed. A. Vidmanová-Schmidtová (1988). Praha: Academia.
- Magistri Iohannis Hus Postilla adumbrata*. Ed. B. Ryba, & G. Silagi (2015, reed. vydání z roku 1975; CCCM, 261). Turnhout: Brepols.
- Responsiones ad depositiones testium. In *Constantiensia*. Ed. H. Krmíčková, J. Nechutová, J. Malá, L. Mazalová, P. Mutlová, L. Švanda, S. Žákovská, & (+)A. Molnár (2016; CCCM, 274; pp. 211–243). Turnhout: Brepols.
- Responsiones breves ad articulos ultimos. In *Constantiensia*. Ed. H. Krmíčková, J. Nechutová, J. Malá, L. Mazalová, P. Mutlová, L. Švanda, S. Žákovská, & (+)A. Molnár (2016; CCCM, 274; pp. 291–306). Turnhout: Brepols.

- Sermo de pace. In *Constantiensia*. Ed. H. Krmíčková, J. Nechutová, J. Malá, L. Mazalová, P. Mutlová, L. Švanda, S. Žákovská, & (†)A. Molnár (2016; CCCM, 274; pp. 1–38). Turnhout: Brepols.
- Sermones de tempore qui Collecta dicuntur*. Ed. A. Schmidtová (1959). Praga: Academia.
- State succincti. In *Ioannis Hus et Hieronymi Pragensis, confessorum Christi Historia et monumenta II*. Ed. M. Flacius Illyricus (1558; f. 32r–36v). Norimbergae: Officina Ioannis Montani & Ulrici Neuberi.
- Tractatus de ecclesia*. Ed. S. Harrison Thomson (1958). Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká.
- Výklad delší na desatero přikázanie. In *Výklady*. Ed. J. Daňhelka (1975; MIHOO I; pp. 113–326). Praha: Academia.

Edice ostatních pramenů

- Aurelius Augustinus: *Homélie sur la première épître de saint Jean*. In *Iohannis epistulam ad Parthos tractatus decem*. Ed. J. W. Mountain (2008). Paris: Institut d'Études Augustiniennes.
- Bernardus Claraevallensis: *Epistulae*. In *S. Bernardi opera* (Vol. 7–8). Ed. J. Leclerq, & H. M. Rochais (1974–1977). Roma: Editiones Cistercienses.
- Bernardus Claraevallensis: *Sermones super Cantica Cantorum*. In *Bernardi opera I–II*. Ed. J. Leclerq, C. H. Talbot, & H. M. Rochais (1957–1958). Roma: Editiones Cistercienses.
- Corpus iuris canonici I*. Ed. Ae. Friedberg (1879). Leipzig: B. Tauchnitz.
- Iacobellus de Misa: *Mistra Jana Husi Tractatus responsivus*. Ed. S. Harrison Thomson (1927). Praha: Sběrka pramenů českého hnutí náboženského XIV.
- Iohannis Wyclif Sermones* (Vol II). Ed. I. Loserth (1888). London: Trübner & co.
- Iohannis Wyclif Tractatus de ecclesia*. Ed. I. Loserth (1886). London: Trübner & co.
- Iohannis Wyclif Tractatus de potestate pape*. Ed. I. Loserth (1907). Trübner & co.
- Mattheus de Cracovia: *Sermo ad clerum Pragae factus: Digne ambuletis*. In *Mateusza z Krakowa De praxi Romanae Curiae*. Ed. W. Seńko (1969; pp. 140–149). Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.
- Mathiae de Janov dicti Magister Parisiensis Regulae Veteris et Novis Testamenti, vol III, liber III*. Ed. V. Kybal (1911). Innsbruck: Univerzitní knihkupectví Wagnerovo.
- Milicius de Chremsir: *Audite reges*. In *Iohannis Milicii de Chremsir Tres sermones synodales*. Ed. V. Herold, & M. Mráz (1974; pp. 103–126). Praha: Academia.
- Petrus Lombardus: *Commentarium in Psalmos*. Ed. J. P. Migne (1854; PL, 191). Paris: J. P. Migne.
- Pseudo-Chrysostomus: *Opus imperfectum in Matthaem*. In *Patrologia Graeca* (Vol. 56; pp. 610–944). Ed. J. P. Migne (1839). Paris: J. P. Migne.
- S. *Aureli Augustini Hipponiensis Epistulae*. Ed. A. Goldbacher (1911; CSEL, 57). Wien: Tempsky; Leipzig: G. Freytag.
- S. *Gregorii Magni Moralia in Iob libri XXIII–XXXV*. Ed. M. Adriaen (1985; CCSL, 143B). Turnhout: Brepols.
- Thomas de Aquino: *Catena aurea in quatuor 2. Expositio in Lucam et Joannem*. Ed. A. Guarienti (1953). Turin: Marietti.
- Thomas de Aquino: *Summae theologiae secunda secundae = Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII. P. M. edita cura et studio Fratrum Ordinis Praedicatorum* (t. 8). Ed. R. Busa (1895). Roma: Typographia Polyglotta S. C. de Propaganda Fide.

Seznam rukopisů

Knihovna Národního muzea, sign. XVI F 4

Národní knihovna České republiky, sign. III B 20

Sekundární literatura

- Coufal, D. (2010). Neznámý postoj Jana Husa k mučednictví v jeho Enarratio Psalmorum (cca 1405–1407): Na cestě do kruhu zemských svatých. *Časopis Matice moravské*, 129(2), 241–257.
- Flajšhans, V. (1923). Něco k Husově mluvě. *Naše řeč*, 7(3), 65–69.
- Chytil, K. (1918). *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*. Praha: Česká akademie.
- Kamínková, E. (1963). *Husova betlémská kázání a jejich dvě recenze* (Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica). Praha: Univerzita Karlova.
- Krmíčková, H. (2019). K vydávání Husových spisů *Magistri Iohannis Hus Opera omnia* po šesti (ale i dvou) desetiletích. *Listy filologické*, 142(1–2), 125–159.
- Levy, I. Ch. (2006). Wyclif and the Christian Life. In I. Ch. Levy (Ed.), *A Companion to John Wyclif* (pp. 293–363). Leiden – Boston: Brill.
- Mazalová, L. (2015). *Eschatologie v díle Jana Husa*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mazalová, L. (2020). The Influence of John Wycliffe on the Antichrist Rhetoric of Jan Hus. *Mittel- lateinisches Jahrbuch*, 55(1), 92–112.
- Novák, K. (1934). *Slovník k českým spisům Husovým*. Archiv pro lexikografii a dialektologii 9. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Patschovsky, A. (1996). „Antichrist“ bei Wyclif. In A. Patschovsky, & F. Šmahel (Eds.), *Eschatologie und Hussitismus* (pp. 83–98). Praha: Historisches Institut.
- Ryba, B. (1965). K chronologii Husových Betlémských kázání. *Listy filologické*, 88, 142–146.
- Shogimen, T. (2006). Wyclif's Ecclesiology and Political Thought. In I. Ch. Levy (Ed.), *A Companion to John Wyclif* (pp. 199–240). Leiden – Boston: Brill.
- Soukup, P. (2015). Jan Hus as a Preacher. In F. Šmahel, & O. Pavlíček (Eds.), *A Companion to Jan Hus* (pp. 96–129). Leiden – Boston: Brill.
- Soukup, P. (2017). Jan Hus: Betlémská kázání. In L. Doležalová, M. Dragoun, & J. Ctibor (Eds.), *Čítanka latinských textů z pozdně středověkých Čech* (pp. 63–67). Praha: Scriptorium.
- Šmahel, F. (2015). Mistr Jakoubek ze Stříbra a testimonia Husovy mučednické smrti z let 1415–1417. *Studia historica Brunensia*, 62(1), 313–323.

Mgr. Lucie Mazalová, Ph.D. / mazalova@phil.muni.cz

Department of Classical Studies

Masaryk University, Faculty of Arts, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Czech Republic

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as image or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.